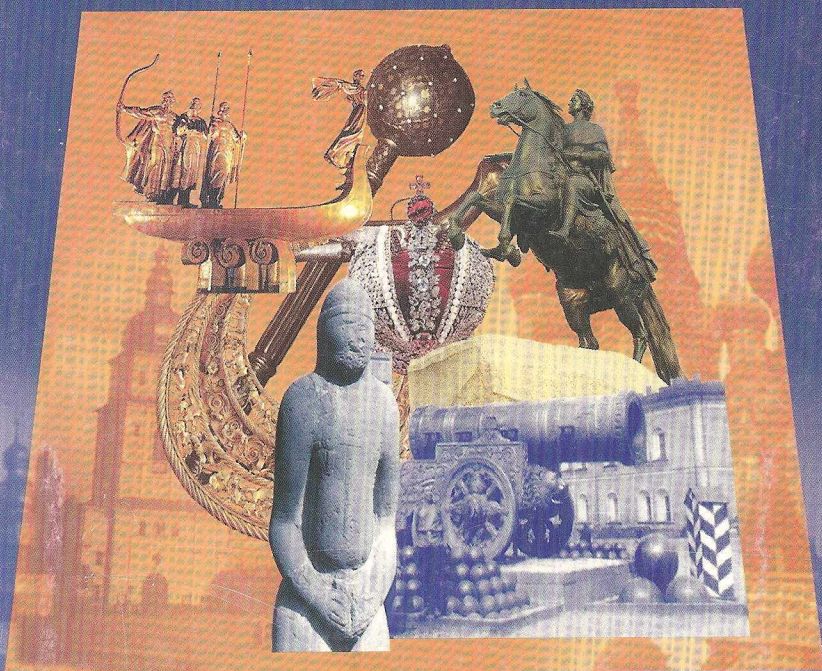

94(477+470)
У45

ЎКРАЇНА І РОСІЯ:

ДОСВІД ІСТОРИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ СПІВРОБІТНИЦТВА

10. Нарочницкая Л. И. Россия и национально-освободительное движение на Балканах. 1875–1878 гг. К столетию русско-турецкой войны 1877–1878 гг. – М.: Наука, 1979. – 144 с.
11. Освобождение Болгарии от турецкого ига. Документы в 3-х томах. / Под ред. С. А. Никитина. – М.: Издательство АН СССР, 1961. – Т. 1. – 560 с.
12. Пошпыко Д. Ф. Боснийско-герцеговинское восстание и русско-турецкая война 1877–1878 гг. // Балканские исследования. – Вып. 4. – Русско-турецкая война 1877–1878 гг. и Балканы. – 1978. – С. 95–106.
13. Россия и национально-освободительная борьба на Балканах 1875–1878 гг. / Ред. кол.: А. Л. Нарочницкий (отв. ред.) и др. – М.: Наука, 1978. – 455 с.
14. Формирование национальных независимых государств на Балканах. Конец XVIII–70-е гг. XIX в. / Отв. ред. И. С. Достян. – М.: Наука, 1986. – 432 с.
15. Harris D. Diplomatic History of the Balkan Crisis of 1875–1878. The first year. – L.: Humphrey Milford, 1936. – 459 p.

Ю.І. Чирва (м. Кривий Ріг)

КРИМСЬКИЙ ВЕКТОР ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ П.СКОРОПАДСЬКОГО (СПРОБА РЕТРОСПЕКЦІЇ)

Розпад наприкінці ХХ ст. СРСР і виникнення на пострадянському просторі незалежних держав викликали до життя цілий ряд проблем. Серед них не останнє місце належить появі взаємних територіальних претензій колишніх “братніх республік”. В ряді випадків сторони не змогли утриматися від використання сили, що призвело до початку бойових дій, як це було в Нагорному Карабасі.

У стосунках між Україною та Росією “каменем спотикання” став Крим. “Як це так, - писав у жовтні 1991 р. російський політичний оглядач Є.Володін, - два століття боролася Росія з Туреччиною та кримськими ханами за вихід до Чорного моря, “відвоювала” Бессарабію, Новоросійський край, побудувала Миколаїв, Херсон, Одесу, створила могутню морську базу в Севастополі, а тепер все це не російське” [13]. На жаль, такі “історичні екскурси” в той час супроводжувалися і аналогічними заявами офіційного керівництва Російської Федерації. Так, у травні 1992 р. Верховна Рада РФ зробила заяву про те, що акти передачі Кримської області Україні у лютому 1954 р. не мають юридичної сили з моменту їх прийняття. У липні 1993 р. російський парламент надав Севастополю статусу міста Російської Федерації. Знадобилися зусилля обох сторін, взаємна толерантність та поступки, що підписати у Києві 31 травня 1997 р. широкомасштабний українсько-російський договір. Стаття 2 зазначеного договору проголошувала, що сторони “підтверджують непорушність існуючих між ними кордонів” [3]. Здавалося, що будь-яке повернення до

кримської проблеми у стосунках між двома державами вже неможливе і безглузде. Однак останні події навколо о. Тузла, на жаль, доводять протилежне. Логіка тих, кому вигідне протистояння братніх народів в Криму, залишається незмінною - Україна ніколи не позначала своєї присутності на півострові. Чи навряд така позиція виглядає достатньо аргументованою, адже вже в той період, коли Україна вперше вийшла на міжнародну арену як суверенна держава, питання про українську належність Криму набуло актуальності.

Перші кроки українського державотворення, пов'язанні з діяльністю Центральної Ради, на перший погляд, не дають можливості стверджувати, що Крим увійшов до геополітичного поля України. Дійсно, III Універсал ЦР, окреслюючи кордони УНР, бере до уваги "Таврію [без Криму]" [2; 75]. Така позиція потребує врахування реалій того часу. На момент проголошення УНР питання про її самостійність ще не стояло. Тому М.Грушевський визнав за необхідне в основу визначення території українських земель покласти етнічний принцип. А в Криму, за даними 1897 р., українці більшості собою не являли.

Не могло суттєво вплинути на ситуацію і прийняття в січні 1918 р. IV Універсалу, яким проголошувалася незалежність України. Слід згадати, що він побачив життя за надзвичайних умов, в час, коли війська Муравйова вели артилерійський обстріл Києва.

Кардинально ставлення політичного керівництва України до державної належності Криму міняється вже весною 1918 р. Як відомо, за умовами Брестського миру на територію УНР вводилися німецько-австрійські війська. Крим лежав за межами окупаційної території. Однак вторгнення німців на півострів все ж відбулося. Значною мірою на такий крок Берлін спровокували місцеві більшовики, які проголосили про створення Радянської соціалістичної республіки Тавриди. При цьому декретом від 19 березня її територія мала охоплювати крім Криму ще і Дніпровський, Мелітопольський та Бердянський повіти. Це по суті означало зазіхання на територію УНР, на чий захист формально і виступили німці. Не слід забувати і про те, що Вільгельм II на початку світової війни, граючи на релігійних почуттях турків, оголосив себе "захисником мусульман". Кримські татари ще 26 листопада 1917 р., скликавши в Бахчисараї Курултай, прийняли першу в історії Криму конституцію. За нею проголошувалося створення Кримської Народної Республіки [6; 69]. Однак спроба Курултаю втілити в життя положення конституції не знайшли підтримки ані від Ради народних представників, ані від Військово-революційного комітету в Севастополі. Вже 22 грудня розпочалися перші воєнні сутички між більшовицькими та кримськотатарськими загонами. За таких умов сподівання лідерів національного руху кримськотатарського народу знайти підтримку у

німецького командування виглядають цілком логічними.

23 квітня 1918 р. німецькі війська вже ступили на територію півострова. Разом з ними просування на південь Криму здійснювали і українські війська. Один з лідерів білого руху Росії О.Лукомський у своїх спогадах пише: "При зайнятті Криму німцями стався цікавий епізод: спочатку німецькі частини наступали на Крим разом з українською бригадою, що перебувала під командуванням генерала Натієва, але біля ст. Джанкой головний ешелон української бригади був зупинений німцями, після чого вони добилися виведення українців за межі Криму та зайняли його самостійно" [7; 201]. Автор не до кінця зміг відстежити ситуацію. Активну участь у боротьбі проти радянських військ на півострові прийняла Кримська група підполковника П.Болбочана. Саме вона з боями взяла Сімферополь, Бахчисарай, здійснила арешт більшовицького "Штабу оборони Кримської Республіки", впритул підійшла до Севастополя. Однак командувач 52-го німецького корпусу генерал Кош, виконуючи волю Берліна, зажадав виведення українських військ з Криму. 27 квітня 1918 р. підрозділи П.Болбочана змушені були відійти до Мелітополя. Німеччині на той час Крим український був така само непотрібний, як і Крим радянський.

Черговий раз в своїй історії півострів став заручником "великої політики". На жаль, наприкінці ХХ ст. політичні пристрасті навколо долі Криму будуть ще раз вирувати у міждержавних відносинах.

Рейд Кримської групи П.Болбочана активізував ситуацію, що складалася навколо ще однієї проблеми - Чорноморського флоту. Вперше заклики про необхідність проведення українізації флоту, який до війни був на 75% укомплектований з мешканців українських губерній, стали надходити до Києва ще в серпні 1917 р. [5; 30]. А в листопаді того ж року така тенденція отримала і відповідну правову базу. З 6 по 9 листопада у Севастополі проходив Перший Загальночорноморський з'їзд, який своєю резолюцією підтримав ідею українізації Чорноморського флоту [5; 52].

14 січня 1918 р. Центральна Рада прийняла Тимчасовий закон про флот. Очолив військово-морське відомство УНР Д.Антонович.

Але спроба практичної розбудови українського Чорноморського флоту була здійснена за доби гетьманства П.Скоропадського. 29 квітня 1918 р., в день державного перевороту, який усунув від влади Центральну Раду, на щоглах кораблів, вишикуваних на севастопольському рейді, були підняті синьо-жовті прапори. На той час там було зосереджено два дредноути, шість лінкорів, 10 крейсерів, 22 підводних човни, 27 есмінців, 6 мінних загороджувачів [1]. Але присягати гетьманові командувач флотом М.Саблін категорично відмовився. Більш того, під вогнем німців більша частина його ескадри вирушила до

Новоросійська. 11 травня німецьке командування в ультимативній формі зажадала від Петрограда повернення кораблів до Севастополя. Подальша доля кораблів Чорноморського флоту, зосереджених на новоросійському рейді, складалася трагічно. Більшовицьким керівництвом було прийняте рішення про їх захоплення. Проте, екіпажі лінкору "Воля", допоміжного крейсера та 6 есмінців вирішили наказ не виконувати і повернутися на севастопольську базу, що й було здійснено 17 червня. В подальшому ці кораблі дісталися німецькому командуванню в Криму. Як би то не було, але всі надії українського керівництва практично реалізувати свої претензії на Чорноморський флот виявилися тоді марними.

Аналогічно складалася ситуація навколо Чорноморського флоту і у 90-х рр. ХХ ст., коли на думку деяких російських політиків кораблі флоту, у своїй більшості виготовлені з українського металу, зібрані на українських підприємствах і, які базувалися в українських портах повинні були повністю відійти до Росії. Російський дослідник Б.Макеєв тоді зазначав: "Після розпаду Радянського Союзу постало питання про поділ Чорноморського флоту. Непомірні претензії України на її частку в цьому поділі перетворили дане питання в гостру політичну проблему" [10; 46]. Цікаво, що свою позицію автор намагається обґрунтувати піклуванням про економічні труднощі України, які виникнуть у зв'язку з утриманням флоту. Для Росії ж "це також утратно, але... необхідно" [10; 56]. На щастя, здоровий глузд переміг і внаслідок складних тривалих переговорів Чорноморський флот СРСР був поділений між Росією і Україною. Багато в чому це стало можливим завдяки принциповій позиції ряду провідних держав світу та світового співтовариства, які визнали справедливість українських вимог.

Але весною 1918 р. міжнародна обстановка складалася явно не на користь прагненню П.Скоропадського створити Чорноморський флот Української Держави. За таких умов в Києві було розпочато роботу по формуванню правового ґрунту функціонування майбутнього флоту. Водночас не припинялися переговори з німецьким командуванням про повернення Україні хоча б частини кораблів, які стали власністю окупантів. 1 травня 1918 р. тимчасово виконуючим обов'язки отамана Генерального морського штабу було призначено М.Максимова, а 3 травня - головним отаманом портів Чорного моря з правами командуючого флотом А.Покровського. 15 липня з'явилася ухвала про уніформу державного українського флоту, а 18 липня військове міністерство затвердило новий вимпел та військово-морський прапор. Водночас були запроваджені "Положення про корпус старшини військово-морського санітарного відомства", "Положення про військово-морських агентів за кордоном", "Штати корпусу морської

охорони узбережжя”, “Положення про Раду Морського міністра”, ряд інших документів. Однак, мабуть, слід погодитися з сучасним дослідником О.Мироненком, який зазначає, що “морське відомство Української держави літом і восени 1918 р. створювало український флот переважно у затишних київських кабінетах” [14; 556].

Завершення Першої світової війни і поразка в ній Німеччини вкрай ускладнили ситуацію, пов'язану з Чорноморським флотом. З одного боку, німецьке командування тепер не бачило ніяких перешкод для передачі кораблів флоту Україні, що і було здійснено 11 листопада. З іншого, початок виведення окупаційних військ означало втрату П.Скоропадським тієї сили, на якій тримався сам режим гетьмана.

Парадоксально, але останні дні існування гетьманського режиму за часом співпали з найбільшими здобутками Києва у справі українізації флоту. З 11 по 25 листопада всі кораблі Чорноморського флоту ходили під українськими прапорами. Саме тоді з'являються накази про бойовий розклад кораблів, їх штати, відокремлення морського міністерства від міністерства військових справ, про затвердження посади головного командира флоту, головного командира портів Чорного моря [14; 557]. 14 листопада адмірал А.Покровський став морським міністром, контр-адмірал В.Клочковський - командуючим всіма морськими силами Чорного моря. Але вже 25 листопада 1918 р. кораблі Чорноморського флоту перейшли у розпорядження країн Антанти, чії війська окупували згодом Севастополь, Одесу, Миколаїв, Херсон.

На відміну від Центральної Ради уряд П.Скоропадського більш рішуче ставив перед німецьким командуванням питання щодо подальшої долі Криму. Міністр закордонних справ Української Держави Д.Дорошенко зазначав, що Україні не можна було відмовлятися від Криму з цілого ряду причин: політичних, стратегічних і етнографічних [8: 120]. Проте в Берліні мали іншу точку зору. Передача півострова Україні була для німців вкрай не вигідною. По-перше, такий крок значно посилив би позиції самого гетьмана, що могло дати останньому шанс позбутися німецького патронату. По-друге, у П.Скоропадського з'явилися б вже не ілюзорні, а реальні можливості встановити контроль над Севастополем - основної військово-морської бази на Чорному морі. І, нарешті, перетворення Криму у складову частину Української Держави не могло б не викликати роздратування з боку Туреччини - союзника Німеччини у війні.

За таких умов 5 червня 1918 р. в Сімферополі під німецьким патронатом починається формування власного, кримського кабінету міністрів на чолі з М.Сулъкевичем. В історичній науці відсутня єдина точка зору щодо реальних можливостей зазначеного уряду проводити суверенну політику. Відомий український історик О.Юрченко зазначає:

“Фактично Крим ставав окремим державним утворенням, оскільки його уряд перебирав на себе право видавати з власного титулу закони й упроваджував окреме кримське громадянство” [15; 196]. О.і В.Зарубіни наполягають на повній залежності уряду М.Сулькевича від волі Берліна [принаймні на початковому етапі його існування] [5; 108]. О.Лупандін вважає, що “кримське керівництво дотримувалося проросійської орієнтації” [9;70]. Проте всі автори виявляють одностайність у визначенні політики кримського уряду як антиукраїнської.

В свою чергу офіційний Київ протягом травня - червня 1918 р. намагався з'ясувати реакцію Німеччини на можливе приєднання Криму до України. Про це свідчать нота П.Скоропадського від 10 травня та офіційне звернення Д.Дорошенка від 30 травня до німецького посла в Українській Державі А.Мумма. Характерно, що, бажаючи зберегти простір для дипломатичного маневру, український уряд принципово не визнавав державного суверенітету Криму. Так, безрезультатною виявилася спроба М.Сулькевича добитися від офіційного Києва визнання В.Коленського повноважним представником кримського уряду при кабінеті міністрів України [5; 109].

Незабаром в районі Перекопа та Генічеська спалахнуть прикордонні сутички, розпочнеться справжня митна війна, буде розірваний поштово-телеграфний зв'язок між Києвом та Сімферополем. Проте не слід відповідальність за зростання напруги покладати лише на українську сторону, як це роблять деякі сучасні автори [5; 110]. Певною мірою ситуація була спровокована владними структурами Криму. За свідченням Д.Дорошенка, уряд М.Сулькевича “почав переслідувати українофільські газети, потім відмовився приймати офіційні телеграми й папери українською мовою” [4; 301].

За таких умов гетьманський режим вдався до економічної блокади Криму. З точки зору норм міжнародного права український уряд не допустив будь-яких порушень. Адже, відповідно до мирного договору з державами Четверного союзу від 9 лютого 1918 р. УНР брала на себе зобов'язання щодо постачання продовольства до Німеччини, а не до Кримського півострова. Наслідки блокади не заставили себе довго чекати. Вже наприкінці літа голод для кримського населення перетворювався у трагічну реальність. Катастрофічно не вистачало хліба, масла, яєць, які до того часу надходили з українських губерній. Вже 29 червня сімферопольська управа змушена була вдагтися до розподілу продовольства в місті за картками. Таким чином, події червня - вересня 1918 р. наглядно продемонстрували рівень економічної залежності Криму від України.

Цікаво, що коли у лютому 1954 р. приймалося рішення про передачу Кримської області УРСР, це мотивувалося в першу чергу

міркуваннями економічної доцільності. Чи навряд можна погодитися з патетичною заявою російського дослідника М.Максимової, яка пише: "У Росії з волі Хрущова не стало Криму, за який свого часу наклали головою її відважні сини" [11; 19]. Крим Україні передала не чиясь ла воля, а потреби економічного розвитку.

Лише після згоди уряду М.Сулькевича сісти за стіл переговорів українська сторона 18 вересня оголосила про тимчасове припинення економічної блокади. Однак кримська делегація на чолі з А.Ахматовичем, яка прибула до Києва, намагалася всіляко уникнути обговорення питання правового статусу Криму. Вона мала за мету лише укладення економічних угод. Тому керівник української делегації Ф.Лизогуб змушений був заявити про припинення переговорів.

Господарське становище Криму восени 1918 р. було таким, що кримчани все ж змушені були повернутися до обговорення запропонованого Києвом кола проблем. Не могли допомогти уряду М.Сулькевича і німці, чия поразка у війні на той час вже була очевидною. За таких умов 12 жовтня 1918 р. і було підписані попередні умови входження півострова до складу України. Крим в складі Української Держави отримував широку автономію. При гетьманських міністерствах закордонних, військових справ, фінансів мали бути створені відділи з кримських питань. При гетьманові запроваджувалася посада статс-секретаря. Останньому належало право голосу на засіданнях Ради Міністрів при обговоренні будь-яких питань, що пов'язані з Кримом.

На жаль, кардинальна зміна ситуації в Україні і світі не дала можливості практично реалізувати досягнуті домовленості.

І все ж, на наш погляд, слід погодитись з В.Матвієнком, який зазначав, що "кримська політика Гетьманату була перспективною і єдино доцільною за тогочасних обставин" [12; 91].

Сьогодні, коли українська громадськість святкує 350-річчя Переяславської ради і 50-річчя входження Криму до УРСР, слід пам'ятати, що півострів незмінно входив в орбіту геополітичних інтересів України. В історичній перспективі, враховуючи особливості етнічного складу населення, Крим повинен стати не об'єктом конфронтації, а засобом, через який можливе якісне покращення ситуації у стосунках між Україною та Росією.

Література

1. Аблицов В. Первое украинское знамя поднял миноносец "Завидный" // Голос України. - 1997. - 17 мая.
2. Винниченко В. Відродження нації: В 3 ч. Репринт. вид. 1920 р. - К., 1990. - Ч. II
3. Голос України. - 1999. - 13 січня.
4. Дорошенко Д. Мої спогади про недавнє минуле (1914 - 1920). - Мюнхен, 1969.
5. Зарубин А.Г., Зарубин В.Г. Без победителей. Из истории гражданской войны

- в Криму. - Симферополь, 1997.
6. Зінченко Ю. Кримські татари: історичний нарис. - К., 1998.
 7. Лукомский А.С. Противосоветские организации на Украине // Революция на Украине по мемуарам белых. Репринт. изд. 1930 г. - К., 1990. - С.196 - 211.
 8. Лупандін О.І. Дмитро Дорошенко - міністр закордонних справ Української держави 1918 р. // Укр. іст. журнал. - 1998. - №2. - С. 115 - 127.
 9. Лупандін О.І. Питання про кримську автономію у 1918 р. // Укр. іст. журнал. - 1996. - №1. - С. 68 - 75.
 10. Makeev B. Проблемы Черноморского флота // Межд. экономика и межд. отношения. - 1993. - №8. - С. 46 - 57.
 11. Максимова М. От "имперского" Союза к Содружеству независимых государств // Межд. экономика и межд. отношения. - 1992. - №4. - С. 5 - 20.
 12. Матвієнко В.М. До питання про самовизначення Криму в 1917 - 1918 рр. // Укр.. іст. журнал. - 2002. - №5. - С.80 - 92.
 13. Советская Россия. - 1991. - 10 октября.
 14. Українське державотворення: невитребуваний потенціал. Словник-довідник / За ред. О.М.Мироненка. - К., 1997.
 15. Юрченко О. Українсько-російські стосунки після 1917 р. в правному аспекті. - Мюнхен, 1971.

С. П. Донченко (м. Дніпродзержинськ)

III-IV ДЕРЖАВНІ ДУМИ ТА ЛІБЕРАЛИ УКРАЇНИ

Перші кроки існування незалежної України примушують думати над вдосконаленням роботи вищого законодавчого органу, звертатися до історичного досвіду. Така інформація особливо корисна для тих партій і громадських об'єднань, що не пройшли до Верховної Ради. З цієї точки зору є надзвичайно цікавим досвід українців під час роботи III та IV Державних Дум, куди представників лівих партій від України "не пропустили". Історики приділяли цим питанням достатньо уваги і вивчали, як діяльність кожного складу Думи, так і разом. Цьому присвятили свої роботи П.Варгатюк, А.Коїник, О.Копиленко, С.Кульчицький, Д.Чорний та ін. Але робота Дум розглядалася або в цілому, або в контексті якихось подій.

В даній статті зроблена спроба проаналізувати як вирішувалися суто українські питання в III та IV Думах, та як українські ліберали намагалися вплинути на їх постановку і прийняття.

Передвиборча кампанія до III Державної Думи була нелегкою. Антидемократичний виборчий закон, неприховане переслідування представників опозиційних партій, можливість підробки виборів відкривали шлях до створення слухняної чорносотенно-октябристської Думи. Для народно-демократичних елементів думські мандати стали недосяжними, тож позбавлене було представництва й українство, як вище прогресивно-демократичне, яке спиралося у своїх прагненнях на народні та загалом трудові елементи краю [1, 19].